

MADRASALARNING INSONIYAT TARIXIDA TUTGAN O‘RNI. MATNIYOZ DEVONBEGI MADRASASI TARIXI.

Usmonova Nazokat Isoqjonovna

“Ichan-Qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi ilmiy xodimi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Madrasalarning tashkil topishi, qanday maqsadda foydalanilganligi, turli madrasalarning qurilishidagi farqlar va madrasalarnida ta’lim qanday olib borilganligi haqida, shuningdek, Xivada joylashgan “Matniyoz devonbegi” madrasasi tarixi haqida qisqacha ma’lumot berilgan.

***Kalit so‘zlar:** Abu Bakr Muhammad Narshaxiyning «Buxoro tarixi», «Farjak», «Aqoid», «Bidon», «Kofiya», «Avvali ilm», «Kitob at-tavhid».*

THE PLACE OF MADRASAS IN THE HISTORY OF HUMANITY. HISTORY OF MATNIYOZ DEVONBEGI MADRASA.

ANNOTATION

This article provides brief information about the establishment of Madrasahs, what they were used for, the differences in the construction of different Madrasahs and how education was conducted in Madrasahs, as well as the history of the Matniyoz Devanbegi Madrasah located in Khiva.

***Keywords:** Abu Bakr Muhammad Narshaxiyning «Buxoro tarixi», «Farjak», «Aqoid», «Bidon», «Kofiya», «Avvali ilm», «Kitob at-tavhid».*

Madrasa (arab, darasa—o‘rganmoq) — musulmonlarning o‘rta va oliy o‘quv yurti. Ulamolar va maktabdorlar, Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlarida davlat organlari xizmatchilarini ham tayyorlaydi. VII - VIII asrlarda islom dini ulamolari

musulmon ilohiyoti masalalarini sharhlab berib turadigan markaz sifatida arab davlatlarida paydo bo'lgan. IX – XIII asrlarda islom diniga e'tiqod qilinadigan mamlakatlarda, jumladan, O'rta Osiyoda tarqaldi. Madrasalarda milliy ziyolilar tayyorlangan. Abu Bakr Muhammad Narshaxiyning «Buxoro tarixi» asarida aytib o'tilgan 937-yildagi yong'inda zarar ko'rgan «Farjak» madrasasi O'rta Osiyodagi dastlabki Madrasalardandir. Madrasalarning xon madrasalari, eshon madrasalari, xususiy madrasalar kabi turlari bo'lgan. Madrasa muassislari madrasani ta'minlash uchun maxsus mulk - vaqf ajratishgan va bu mulkni boshqaruvchi mutavvalini tayinlashgan. Madrasalarning vaqf daromadlaridan bir qismi vaqf mulkini saklab turish, madrasa binosini ta'mirlash uchun ajratilgan, ma'lum qismi mutavvali, mudarrislar, talabalar, masjid imomi, muazzini, sartaroshi, farroshi va boshqa xizmatchilarga berilgan.

Madrasaga maktabxonann tugatganlar qabul qilingan. Talabalar yoshi 10 dan 40 yoshgacha bo'lgan. Ular madrasa yotoqxonalarida yashash huquqiga ega bo'lgan kunduzgi bo'lim va darslarga erkin qatnovchi sirtqi bo'lim talabalari toifalariga ajratilgan. Madrasa o'quv dasturining umumiy jihatlari X – XII asrlarda ishlab chiqilgan va keyinchalik takomillashib borgan. Mashg'ulotlar, odatda, sent. da boshlanib, may oyigacha davom etgan. Yoz oylari va ramazon oyida ta'tilga chiqilgan. Madrasada hafta kunlari tahsil (shanba, yakshanba, dushanba, seshanba) — mashg'ulot kunlari va ta'til (chorshanba, payshanba, juma) — o'tilganlarni takrorlash hamda dam olish kunlariga bo'lingan. Darslar quyosh chiqish payti (bomdod nomozidan keyinoq) boshlangan.

Madrasada ta'lim 3 bosqichda: boshlang'ich (adno), o'rta (avsat) va yuqori (a'lo) guruhlarda olib borilgan. Adno bosqichi «Aqoid» kitobini o'qishga o'tguncha davom etgan, avsat bosqichi «Aqoid» kitobini o'qishdan boshlanib, «Sharhi mulla» kitobini o'rganguncha bo'lgan va undan keyingi murakkab qo'llanmalarni o'rganuvchilar a'lo bosqichi talabalari hisoblangan. Madrasada o'qish talabalar iqtidoriga qarab, 7—12 yil davom etgan. O'rta Osiyodagi madrasalarda arab va fors tilida yozilgan kitoblar o'qitilgan, ular talabalarga mudarris tomonidan turkiy tilda

sharxlab berilgan. Madrasa o'quv kursi, odatda, «Avvali ilm» deb nomlangan fors tilidagi o'quv qo'llanmasini o'zlashtirish b-n boshlangan. Keyin o'rta asrlarning ilmiy tili hisoblangan arab tili grammatikasi (arab tili morfologiyasi — sarfi va sintaksisi - nahvi «Bidon», «Kofiya» kabi darsliklar asosida) o'qitilgan. Arab tili grammatikasidan so'ng o'quv kursi 2 bo'limga: umumta'lim kursi — mushkulot va fiqh kursi — masala bo'limlariga ajratilgan. Madrasalarda fiqh kursining faroiz — meros huquqi qismi bilan birga mat. fani ham majburiy o'quv kursiga kiritilgan. Talabalar o'z xo-hish-istaklari va qobiliyatlariga qarab mushkulot yoki masala bo'limlaridan birini, agar istasalar har ikki bo'limni o'qib tamomlashlari mumkin bo'lgan. Madrasalarda to'liq kureni o'qib tamomlash uchun talabalardan falsafa va huquq fanlariga oid taxminan 137 darslik - qo'llanmani o'zlashtirish talab etilgan. Bu darsliklarning aksariyatini O'rta Osiyolik allomalarning asarlari, jumladan, Imom Buxoriy va Abu Iso Muhammad ibn Iso Termiziylarning hadis to'plamlari, Abu Mansur Moturidiy Samarqandiyning «Kitob at-tavhid», Burhoniddin Marg'inoniyning «Zil Hidoya fi sharh albidoya», Najmiddin Ali ibn Umar Qazviniyning «arrisola ash-shamsiya fi-l qavoid almantiqiya», Abdurahmon Jomiyshg «al-Favoid addiyoiya», Mahmud ibn Ahmad Mahbubiyning «Viqoyat arrivoya fi masoil», Ubaydulloh ibn Mas'ud Mahbubiyning «an-Nuqoya» («Muxtasar alviqoya») kabi asarlari tashkil etgan. Madrasalarda talabalarning qiziqishlari va mudarrislarning mavjudligiga qarab, falakiyot, handasa, tibbiyot, kimyo, jug'rofiya, tarix, adabiyot, aruz ilmi, me'morlik asoslari, xattotlik, musiqa, axloq, notiqlik kabi fanlar ham o'qitilgan. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida O'rta Osiyo madrasalari o'quv dasturi birmuncha isloh etilib, ularda o'qitiladigan fanlar tarkibiga turk, rus, fransuz, ingliz tillari, fizika, ziroatchilik, hisob, gigiyena, psixologiya, metodika, trigonometriya, siyosiy iqtisod, tijorat kabi fanlar kirib kela boshlagan. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Buxoro amirligida 336, Xiva xonligida 132, Turkiston generalgubernatorligida 348 Madrasa bo'lgan. XX asrning 2-choragi boshlarida sovet hukumati tomonidan Madrasalar diniy muassasalar qatorida davlatdan ajratilgan va «xurofot o'choqlari» tamg'asi bilan tugatib yuborilgan. O'zbekiston Resda O'zbekiston musulmonlari idorasi ixtiyorida qolgan bir nechta

Madrasa esa endilikda faqat ruhoniylar tayyorlaydigan oʻrta va oliy diniy oʻquv yurtlariga aylantirilgan.

Madrasalar musulmon olamida meʼmorlik inshooti sifatida X – XI asrlarda vujudga kelgan. Ilk madrasalar bir qavatli, oʻrta qismi hovli va uning atrofi hujralardan iborat boʻlgan. Baʼzan gumbazli goʻrxona qurilib, madrasaga homiylik qilgan kishining sagʻanasi qoʻyilgan. XIV – XVI asrlardan boshlab hashamatli madrasa binolari qurish avj oddi. Ular 2-3 qavatli qilib qurilib, odatda, katta va goʻzal peshtoqli, atrofi hujralar bilan oʻralgan hovlisi, darsxona, kutubxona va mayejidi boʻlgan. Keyinroq, katta madrasalar yoniga minora qurish ananaga aylana borgan. Kirish peshtoqining roʻparasida, peshayvon boʻlib, u yozgi darsxona vazifasini bajargan hamda hovliga salobat bergan. Baʼzan madrasalarda hujralarning hovli tomoni ravoqli ayvonlar bilan oʻralib, hovli oʻrtasida hovuz qilingan. Madrasalarning tashqi va ichki qismi har xil rangli koshinkori va ganchkori bezaklar bilan bezatilgan va Qurʼoni Karimdan oyatlar va sahih hadislar koʻchirib yozilgan. Masalan Buxorodagi Ulugʻbek madrasasi eshiklariga «Bilim olmoq har bir musulmon erkak va ayolning burchidir» degan hadis bitilgan.

Madrasalar umumiy qurilish tipologiyasi (tasnifi) loyihasi va qurilmasiga koʻra, ajralib turadi. Oʻrta Osiyo meʼmorchiligida masjid va darsxona qoidaga koʻra, peshtoqning ikki yon qanotida joylashtirilgan. Suriya va Misrda ular kiraverishda hovlining toʻrida koʻndalangiga ayvonli qilib qurilgan. Turkiyada hovli tepasi ham gumbaz bilan qoplangan. Oʻrta Osiyo va Gʻarbiy Osiyoda odatdagidek ravokli qilib yopish uslubi qoʻllangan. Shimoliy Afrikada toʻsinli tomlar boʻlgan. Arab mamlakatlarida dastlabki madrasa vazir Nizomulmulk tomonidan Bagʻdodda (XI asrning 2-yarmida) qurilgan.

Xiva xonining moliya vaziri boʻlmish Muhammad Niyoz devonbegi 1871-yilda Xiva shahrining markazida bir madrasa va madrasaga yondosh qilib chorsu qurdirgan.

Madrasa Muhammad Aminxon madrasasi yonida joylashgan boʻlib, asosiy kirish qismi gʻarb tomonga qaragan. Madrasaning yon fasadlari yoʻl tomonda, atroflari ochiq va koʻkalamzorlashtirilgan. Madrasa bir qavatli boʻlib, unda 21 ta hujra,

darsxona va kutubxona mavjud bo‘lgan. Birinchi qavatida 19 ta hujra bo‘lib, qolgan ikki hujra yuqorida peshtoq orqasiga qurilgan. Unga bitta bo‘lma yoki dahliz orqali o‘tiladi. Hamma madrasalardagidek to‘rtburchakning oxiri guldasta-minora bilan tugallangan. Yon ko‘rinishlari arkalar bilan qurshalgan. Asosiy bezaklar binoning old ko‘rinishida qo‘llanilgan. Hamma madrasalar kabi peshtoq bezaklarida islamiy naqshlar ko‘p qo‘llanilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kerenskiy O. M., Medrese Turkestanskogo kraja-SPb.,
2. 1892; Abdullayev Yu., Ocherki po metodike obucheniya gramote v o‘zbekskoy shkole, T., 1966;
3. Abu Bakr Muhammad Narshaxiy, Buxoro tarixi, T., 1991;
4. Shamsutdinov R. T., Rasulov B., Turkiston maktab va madrasalari tarixi (XIX asr oxiri va XX asr boshlari), Andijon, 1995.